

Successionens stormfulde vande: Om politisk stabilitet i europæiske monarkier, 1000-1800*

AF JØRGEN MØLLER, ANDREJ KOKKONEN & ANDERS SUNDELL

Der var engang en engelsk konge, der overtog tronen under meget vanskelige betingelser. Han hed Henrik 3., og det hele var hans fars skyld. Faderen er ingen ringere end den fæle Prins John fra fortællingerne om Robin Hood. I historiebøgerne bliver han normalt kaldt Johan uden Land, angiveligt fordi han ved sin fødsel juleaftensdag 1166 – han var efternøler – ikke stod til at arve noget efter sin far, Henrik 2., hvis mange besiddelser på begge sider af den Engelske Kanal allerede var blevet stillet mindstemandens tre ældre brødre i udsigt. Men den, der ler sidst, ler bedst: Johan overlevede sine storebrødre, herunder den mere kendte Richard Løvehjerte, og han arvede derfor hele molevitten, da han blev kronet som engelsk konge i 1199.

Allerede tre år efter, i 1202, konfiskerede den franske kong Filip Augustus størstedelen af Johans besiddelser i Frankrig, deriblandt Normandiet og Anjou, hvor de seneste to engelske kongeslægter kom fra. I de følgende år brandbeskattede Johan England for at rejse midler til at tilbageerobre sine franske arvelande. Men resultatet stod ikke mål med indsatsen: i 1214 blev han sammen med sin tyske allierede Otto af Braunschweig besejret af den franske konge i et stort slag ved Bouvines i Flandern. Kombinationen af ublu skatter hjemme og forsmædelige nederlag ude fik det til at gære i England, og året efter rejste de engelske stormænd oprørsfanen. Den 15. juni 1215 tvang de på engen Runnymede uden for London Johan til at underskrive det frihedsbrev, der senere skulle blive kendt som Magna Carta. Dårligt havde de vendt ryggen til, før den efterhånden stærkt upopulære Johan annullerede frihedsbrevet, og borgerkrigen – kendt som The First Barons' War – rasede derfor stadig, da kongen overraskende døde i oktober 1216.

Her er det så, at hans blot 9-årige søn kommer ind i historien. Henrik, eller rettere hans værger, anført af datidens mest navnkundige ridder, den næsten 70-årige William Marshall, stod i en desperat situation. De engelske baroner var fortsat i harnisk og

kontrollerede store dele af landet, herunder London. For at gøre ondt værre var unge Henrik ikke den eneste, der gjorde krav på den engelske trone efter Johans død. Det samme gjorde den franske kronprins, den senere kong Ludvig 8., under henvisning til, at hans hustru, Blanka af Castilien, var barnebarn af Henrik 2.

Prins Ludvigs engelske arvekrav virker måske svagt i sammenligning med Henriks, der jo var den afdøde konges ældste søn. Men situationen blev kompliceret af, at kong Johans arvefølge også var omtvistet. Hans storebror Godfreds mindreårige søn Arthur af Britannien havde et mindst lige så legitimt krav på tronen, og i 1190 var han endda blevet udnævnt som arving af den barnløse Richard Løvehjerte. Historien om Arthur var ekstra betændt, fordi Johan i 1202 havde taget sin 15-årige nevø til fange, og ifølge rygterne stod han bag dennes død året efter i Rouen i Normandiet.

Efter al den ballade, Johan havde lavet, var det derfor ikke åbenlyst, at hans søn skulle arve i 1216, slet ikke i en situation hvor prins Henrik var mindreårig. Den voksne prins Ludvig af Frankrig havde faktisk fået overdraget kongetitlen af de oprørske engelske stormænd. Kun takket være William Marshall og det kongetro parti, han var i stand til at samle – der i øvrigt blev bakket op af paven – lykkedes det Henrik 3. at vinde denne arvefølgekrig ved at udmatte Ludvig og få ham til at sætte sejl for Frankrig.

Men sejren var ikke gratis. Henriks regentskab måtte genudstede Magna Carta i flere omgange for at vise de utilfredse stormænd, der først havde gjort oprør mod Johan uden Land, og som siden havde støttet Ludvig, at den nye konge ønskede at råde bod på sin fars fejltagelser. Desuden var William Marshall og Henriks øvrige værger hele tiden nødt til at signalere, at de var villige til at dele magten med adelen og de højgejstlige, blandt andet ved løbende at konsultere dem i store rådsforsamlinger, forløberer for det senere engelske parlament i Westminster.

Johan uden Land erklærer den franske kong Filip Augustus troskab for Normandiet og Anjou. Kong Filip konfiskerede i 1202 disse besiddelser, under henvisning til at Johan havde brudt sin troskabsed. Les Grandes chroniques de France, Royal 16 G VI, British Library. Foto: British Library.

Kong Henrik 3. fik altså en hård start. Som voksen – han blev erklæret myndig i 1227, nitten år gammel – havde han en forbløffende evne til at lægge sig ud med både sine stormænd og den engelske kirke. Flere gange satte disse grupper ham stolen for døren. I 1258 tvang de ham til at underskrive de såkaldte »Provisions of Oxford«, der begrænsede kongens magt. I 1264 besejrede engelske oprørere under ledelse af Simon de Montfort kongen i et slag ved Lewes – under den borgerkrig, der normalt bliver kaldt The Second Barons' War – og i et års tid var Henrik 3. sat under formynderi.

Men året efter vendte krigslykken. Kongens tropper – anført af hans ældste søn Edward – knuste de Montfort og hans oprørere i Slaget ved Evesham 4. august 1265, og Henrik endte med at sidde på tronen i hele 56 år. Da han døde som 65-årig den 16. november 1272, var arvefølgen i en så sikker forfatning, at hans førnævnte ældste søn og arvtager, Edward 1., end ikke behøvede at ile hjem for at blive kronet. Edward er også kendt fra populærkulturen; han er den Edward Longshanks, »The Hammer of the Scots«, som Wil-

liam Wallace (»Braveheart«) kæmper så tappert imod, blot for at blive offentligt henrettet i London i 1305. I 1272 kunne Edward imidlertid ikke hamre løs på skotterne, for han var på korstog i det hellige land, og der gik næsten to år, før han atter satte sin fod på engelsk jord. Men Edward daterede selv sin regeringstid fra sin faders død, ikke fra sin kroning, der fandt sted i Westminster den 19. august 1274. Når det kunne lade sig gøre, skyldtes det netop, at der denne gang ikke var nogen tvivl om, hvem der skulle arve magten.

Hvorfor måtte unge Henrik gå så meget ondt igennem i sine første år på tronen? Hvordan kunne en kongelig succession blive genstand for både borgerkrig og krig med den franske kronprins? Hvilken rolle spillede det, at Henrik var mindreårig? Og hvorfor kunne hans ældste søn, den voksne Edward 1., tage det så rolig ved sin fars død, et halvt århundrede senere? Endelig: hvad fortæller disse udviklinger os om politisk stabilitet i europæiske monarkier i perioden før Den franske revolution?

Succession og politisk stabilitet i europæiske monarkier 1000-1800

Disse spørgsmål har vi forsøgt at besvare i et stort stilet studie af 27 europæiske monarkier i perioden 1000-1800. Vi har kortlagt 741 monarkers liv, død og familieforhold, indsamlet data for deres deltagelse i borgerkrige og internationale krige, forsøgt at identificere hvor ofte de indkaldte parlamenter, optegnet hvilke arvefølgeregler der bragte dem til tronen, og kodet hvorvidt de blev afsat og i så fald, hvem der stod bag disse afsættelser. Eksempelvis har vi registreret over 10.000 nære slægtninge til monarkerne i form af deres onkler og tanter på fædrene side, deres søstre og brødre og deres sønner og døtre.

Vi har kun lavet disse opgørelser for monarkier. Italienske bystater og religiøse enheder såsom Kirkestaten og Den Tyske Ordensstat indgår ikke studiet. Desuden er der en lang række mindre monarkier, vi ikke har medtaget: i særdeleshed de mange fyrstedømmer, der opstod som de facto uafhængige efter Det tysk-romerske Kejserriges gradvise opløsning. Men vores datasæt dækker størstedelen af Vest- og Centraleuropa, som illustreret i fig. 1.

Disse data, suppleret med allerede eksisterende historiske data, har vi brugt til at studere, hvordan den kongelige arvefølge påvirkede politisk stabilitet. Hvad var de politiske konsekvenser af tronskifte eller succession, og hvilken rolle spillede reglerne for tronskifte? På de følgende sider præsenteres tre af studiets hovedkonklusioner.

Første konklusion: tronskifter skaber ustabilitet

Én observation går igen, uanset hvordan vi vender og drejer sagen: Tronskifter var farefulde øjeblikke, hvor risikoen for politisk ustabilitet steg markant. På tværs af de 27 monarkier, vi har med i vores studie, brød borgerkrig i gennemsnit ud i 2,3 procent af alle år, hvor intet tronskifte fandt sted. Det tal blev som Tabel 1 viser mere end firedoblet – til 10,5 procent – i successionsår. En lignende, men noget svagere tendens gør sig gældende, hvis vi i stedet kigger på internationale krige: sådanne krige brød ud i 6,7 procent af alle år uden tronskifte, et tal der næsten blev fordoblet, til 13,0 procent, i successionsår.

Men kan vi virkelig være sikre på, at det er successionerne, der skaber ustabiliteten, og ikke ustabiliteten, der fremprovokerer successioner? Tænk bare på Johan uden Lands død i 1216 og Henrik 3.s tronover-

tagelse. Begge dele skete midt i en borgerkrig – og i skyggen af en ulmende konflikt med den franske kong Filip Augustus og hans søn prins Ludvig. Hvordan kan vi overhovedet adskille politisk konflikt og tronskifte for derved at undersøge sammenhængen?

Vi har brugt forskellige analytiske greb til at håndtere dette problem. Det vil her føre for vidt at beskrive dem alle, men én ting er værd at fremhæve. I vores datasæt har vi – på baggrund af de eksisterende historiske kilder – forsøgt at identificere de tilfælde, hvor den siddende monark døde »naturligt«. Med andre ord tilfælde hvor monarken døde i sin seng; stråddøden som det angiveligt hed i forne tider. På den måde frasorterer vi de tilfælde, hvor monarken døde i kamp, hvad enten det var mod indre eller ydre fjender, eller blev snigmyrdet af sine modstandere. Tilbage står de tronskifter, der i hvert fald ikke direkte kan henføres til politisk ustabilitet. Denne delmængde af alle successioner var – som tabellen oven for viser – næsten lige så krigsfremkaldende som tronskifter i almindelighed, og det uanset om vi taler om borgerkrig eller international krig. Det virker derfor rimeligt at konkludere, at det i disse tilfælde var tronskifterne, der førte til ustabilitet og ikke omvendt.

Krigsudbrud er i øvrigt kun et af ustabilitetens mange ansigter. Et andet vidnesbyrd finder vi i opgørelserne over sammenkomster af repræsentative institutioner (parlamenter). Tronskifter forhøjede sandsynligheden for, at sådanne institutioner blev indkaldt. Datidens parlamenter udgjorde nemlig en arena, i hvilken samfundets spidser kunne komme til enighed om de nye magtrelationer. Det gav nye monarker mulighed for at sikre sig ro på bagsmækken, eksempelvis ved at give adelen eller de gejstlige politiske indrømmelser.

Successionsdilemmaet

Hvordan kan vi forklare, at tronskifter så ofte førte til krige og andre former for politisk ustabilitet? Tidligere forskning har identificeret to grunde til, at successioner er destabiliserende. For det første er der *koordinationsproblemet*. Det opstår, når eliterne – i vores tilfælde adelen og de højgejstlige – ikke ved, hvem der skal overtage magten efter den siddende monark. Her skal vi tænke på, hvor centralt forholdet til magthaveren er for disse grupper. En krønikeskriver fra middelalderens bruger følgende billede: en »konge er som et bål – hvis du er for tæt på, brænder du dig; hvis du er for langt væk, fryser du«. ¹

Selv rigets mægtigste mænd skulle træde varsomt i forhold til monarken; de kunne let brænde fingrene.

Men frem for alt var det vigtigt for dem, at de ikke var ude i kulden. Hvis de satsede på den forkerte kandidat til tronen, risikerede de at miste alt – måske endda deres liv. Derfor var det afgørende for dem, at de på forhånd vidste, hvem der stod til at arve tronen, så de kunne gøre deres hoser grønne hos vedkommende. Hvis der var uklarhed om arvefølgen, måtte de famle sig frem i mørke. I denne situation stiger risikoen for, at den siddende monarks død fører til borgerkrig, fordi der er flere kandidater til tronen, hver med deres bevæbnede følge. Koordinationsproblemet kan også gøre, at eliterne handler før tid – eksempelvis ved at gøre oprør imod en aldrende monark som led i et forsøg på at køre deres egen kandidat i stilling. Det var derfor også i den siddende monarks interesse at få løst koordinationsproblemet.

Man skulle umiddelbart mene, at det var en smal sag: hvis monarken udpeger en arving, så er den ged barberet! Men her kommer det andet problem, *kronprinsproblemet*, ind i billedet. Den udpegede kronprins ved, at hans² vej til tronen går over monarkens grav. Han er derfor både et skjold for monarken (ved at adressere koordinationsproblemet) og monarkens vigtigste rival. Samtidig vil kronprinsen ofte have sine egne militære og politiske ressourcer, og han vil have insiderviden om monarkens svagheder. Europa-historien er spækket med eksempler på, at monarker og deres kronprinser er endt i totterne på hinanden. Et godt eksempel er førnævnte Henrik 2., der i flere omgange gerådede i krig med en eller flere af sine sønner, herunder Richard Løvehjerte da sidstnævnte var kronprins.

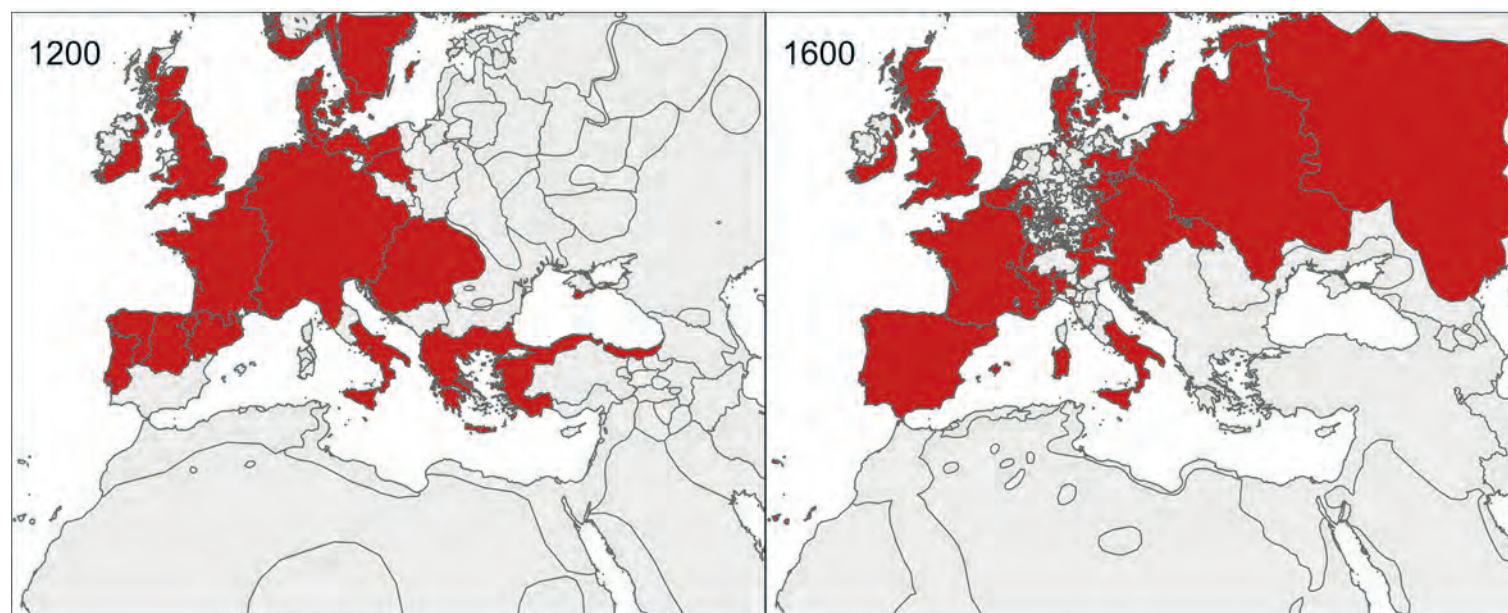

Fig. 1. Politiske enheder i vores datasæt i hhv. 1200 og 1600 (rød farve)
Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 55)

Tabel 1: Successioner og borgerkrigsudbrud samt krigsudbrud

	Borgerkrig bryder ud (% af alle år)	International krig bryder ud (% af alle år)	N (antal tilfælde)
Ingen succession	2,3	6,7	12.436
Enhver succession	10,5	13,0	708
Naturligt dødsfald	9,1	12,2	441

Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 99)

Successionsdilemmaet stiller med andre ord markeringer over for et valg mellem pest og kolera, koordinationsproblemet versus kronprinsproblemet. Hvis vi et øjeblik skeler til vor tids autoritære systemer, så har de fleste diktatorer tilsyneladende valgt at leve med koordinationsproblemet som det mindste af to onder. Moderne diktatorer kører således sjældent en klar efterfølger i stilling, og det uanset om vi taler om Vladimir Putin i dag eller Josef Stalin for en menneskealder siden. Men middelalderens monarkier havde nogle andre strenge at spille på. Det bringer os til vores anden konklusion. Rigtig nok var successioner destabiliserende i almindelighed. Men vore analyser viser samtidig, at arvefølgereglerne betyder noget for, *hvor meget* ustabilitet et tronskifte førte til.

Anden konklusion: førstefødselsretten gydede olie på successionens stormfulde vande

Her må vi først sige lidt om de forskellige arvefølgeregler, der fandtes i europæiske monarkier i den periode, vi har beskæftiget os med. Hvis vi skærer ind til benet, kan vi sondre mellem fire forskellige hovedtyper.

Den første er valgkongedømme. 'Valg' skal ikke tages bogstaveligt. For det første valgte man normalt blandt kandidater, der stammede fra én eller nogle få kongelige familier. For det andet var der snarere

tale om en kåring end et egentligt valg. Denne formel blev brugt både under Capetingerne i Frankrig og i Det tysk-romerske Kejserrige, ganske som den blev anvendt i de skandinaviske kongedømmer, der blev kristnede mod vikingetidens slutning.

Derudover eksisterede der tre forskellige hovedtyper af arvekongedømme. Går vi langt nok tilbage i tiden var det almindeligt, at et rige blev delt mellem sønnerne af den afdøde konge. Dette var eksempelvis fremgangsmåden i Frankerriget under først Merovingerne og siden Karolingerne, og det var hovedårsagen til, at Karl den Stores kejserrige blev delt i en fransk og en tysk portion. I den periode, vi beskæftiger os med, blev modellen stadig praktiseret i mange fyrstendømmer i Det tysk-romerske Kejserrige, og desuden blev den ofte anvendt i tilfælde hvor en monark havde erobret eller giftet sig til nye besiddelser.

I store dele af Østeuropa fandtes i stedet – især i højmiddelalderen – en form for brødrearvefølge, hvor den ældste lillebror i hver generation overtog kronen, når storebroderen døde. Når sidste bror havde forladt denne verden (eller var åbenlys affældig), fortsatte modellen i næste generation, eksempelvis blandt sønnerne af den ældste storebror eller den sidste konge fra den forrige generation. Det er denne model, der indtil for nylig har været praktiseret i Saudi-Arabien.

Endelig var nogle få monarkier begyndt at flirte med en revolutionerende model, nemlig at lade førstefødte søn arve det hele. Med et latinsk ord kalder

Stamtræ over kong Henrik 2.s børn. Henrik udkæmpede flere drabelige borgerkrige imod sine sønner. Efterfølgelsen Johan uden Land (yderst til højre i andet slægtsled) overlevede alle sine brødre og arvede derfor samtlige Henriks besiddelser i 1199, efter Richard Løvehjertes død (nummer tre fra venstre i andet slægtsled). Genealogical roll chronicle of the English Kings, Royal 14 B VI, British Library. Foto: British Library.

vi normalt denne model for primogenitur. Førstefødselsretten vandt gradvist frem i de spanske og franske kongeriger, samt de riger normannerne etablerede på De Britiske Øer og i Syditalien. Senere skulle den sprede sig til størstedelen af Vest- og Centraleuropa, hvor den især erstattede valgkongedømme.

Primogenitur brød med verdenshistoriens almindelige arvelogik: at fordele godset blandt familiemedlemmer. Når den kunne vinde indpas, skyldtes det frem for alt, at den katolske kirke siden den tidlige middelalder havde omkalfatret europæiske familierelationer. Resultatet var kernefamilien, baseret på det monogame ægteskab, hvor sønner af monarken født uden for ægteskab ikke var legitime arvinger. Hvis antallet af direkte mandlige arvinger ikke var blevet begrænset på denne måde, ville det givetvis have været umuligt at indføre primogenitur – som kirken i øvrigt også arbejdede systematisk for at udbrede mange steder i højmiddelalderen.

Men den nye arvefølgerregel var ikke blot revolutionerende i sig selv; den havde også revolutionerende konsekvenser. Tag blot de mange borgerkrigsudbrud, kampen om tronen hidtil havde foranlediget. I primogeniturmonarkier brød borgerkrige i gennemsnit ud i 2,3 procent af alle år. Det tal blev mere end fordoblet, til 5,1 procent, når en monark døde en naturlig død. Stigningen flugter med første konklusion ovenfor: tronskifter var generelt destabiliserende. Men den blegner, når vi sammenligner med de andre arvefølgemodeller. Her var risikoen for borgerkrig i almindelige år 2,8, altså blot marginalt højere. Men helt anderledes så det ud, så snart en monark forlod denne verden på fredelig måde: så blev sandsynligheden for borgerkrigsudbrud seksdoblet, til 16,8 procent. Et tronskifte, der ikke i sig selv var et resultat af politisk ustabilitet, var dermed mere end tre gange så farligt – hvis vi kigger på borgerkrig – hvor førstefødselsretten ikke blev praktiseret.

Et lignende mønster gør sig gældende, hvis vi forskyder fokus til risikoen for, at monarker blev afsat. I primogeniturmonarkier var den årlige risiko for, at monarken blev sat fra bestillingen, blot 0,6 procent. Det tilsvarende tal for valgkongedømmer er 2,6 procent, og for brødrearvefølge er tallet helt oppe på 4 procent. Disse forskelle er massive. Op imod halvdelen af alle regeringsperioder under brødrearvefølge endte i afsættelser, og i valgkongedømmerne er tallet næsten 40 procent. Under primogenitur var det blot 14 procent af monarkerne, der måtte lide den tort at blive sat fra bestillingen før tid. Monarker sad derfor også meget længere på tronen, hvor førstefødselsret-

ten blev praktiseret: 21,1 år i gennemsnit, mod 15,3 år i valgkongedømmer og blot 10,8 år, hvor yngre brødre stod for tur.

Førstefødselsrettens fordele

Hvordan kan vi forklare disse slående forskelle? Her kan vi vende tilbage til koordinationsproblemet og kronprinseproblemet. Ifølge den afdøde amerikanske økonom Gordon Tullock gydede førstefødselsretten olie på vandene på begge punkter.³ Så længe monarken havde en søn (eller en sønnesøn, hvis sidstnævnte døde før tid), var koordinationsproblemet løst. Samfundets spidser vidste, hvem de skulle indynde sig hos og forsøge at påvirke.

Samtidig adresserede primogenitur også kronprinseproblemet. Det var ikke, fordi monarken nødvendigvis havde et hjerteligt eller smertefrit forhold til sine sønner. Vi har allerede nævnt, hvordan Richard Løvehjerte bekrigede sin far, Henrik 2. I *Vanity Fair* går Thackeray så langt som til at hævde, at »fædrene og de ældste sønner i alle de store familier hader hinanden«. Men fordelene ved at køre sin søn i stilling var, at selv den ældste søn i søskendeflokken per definition var mindst en generation yngre end monarken. Ofte var kronprinsen derfor mindreårig, og selv når han havde nået skelsår og alder kunne han være relativt tålmodig: medmindre monarken blev tudsegammel, kunne kronprinsen se frem til at tilbringe en generation på tronen.

Fordelene ved valgkongedømme og brødrearvefølge blegner i sammenligning. Valgkongedømme mindskede selvsagt kronprinseproblemet, fordi der ikke i formel forstand var nogen kronprins. Men det adresserede ikke koordinationsproblemet: eliten vidste ikke med sikkerhed, hvem der ville blive valgt. Brødrearvefølge løste omvendt koordinationsproblemet, men forøgede kronprinseproblemet. En lillebror tilhører normalt samme generation som sin storebror, og han havde derfor ikke råd til at udvise samme tålmodighed som monarkens sønner. Som nævnt ovenfor viser vore data da også meget klart, at brødrearvefølge var en opskrift på afsættelser før tid.

Det er derfor ikke overraskende, at førstefødselsretten stabiliserede. Men ingen fordele uden ulemper. Førstefødselsretten havde i hvert fald én klar slagside. Ofte døde faderen inden sønnen (undtagelsesvis datteren) var blevet voksen. Resultatet var barnekonger eller -fyrster, der altid svækkede monarkiet og øgede risikoen for både invasioner og borgerkrig. Det er ikke uden grund, at et af middelalderens populære bibelord var Prædikerens bog kapitel 10, vers 16 »Ve dig,

land, der har en dreng som konge«. Det er sigende, at parlamenter langt hyppigere blev sammenkaldt i denne situation. Det var simpelthen nødvendigt at tage rigets mægtigste mænd i ed, i en situation hvor monarken ikke kunne regere i egen ret – som tilfældet var i England efter Henrik 3.s tronfølge i 1216. Men denne akilleshæl sætter blot førstefødselsrettens fordele i relief: for selv dette ændrer ikke ved, at både borgerkrig og afsættelser var langt sjældnere, hvor denne arvefølgerregel blev fulgt.

Endelig var primogenitur på ét punkt klart overlegen, hvis vi sammenligner med den tidligere praksis med at opdele et rige mellem monarkens sønner. Den holdt riget intakt, og forhindrede derfor den fragmentering, der eksempelvis opsplittede Karl den Stores Frankerrige i 800-tallet.

Frankrig versus Tyskland

Ærkeeksemplet på primogeniturs fordele er at finde i Capetingernes Frankrig. I 987 blev Hugh Capet valgt som konge over vestfrankerne, altså af det der senere skulle udvikle sig til Frankrig. I de næste 100 år var Frankrig Europas syge mand. Capetingerne var knap nok i stand til at hævde deres autoritet i familiens kerneområder omkring Paris, og i århundreder satte de slet ikke deres fod i Sydfrankrig. Samtidig var flere af deres nominelle vasaller, herunder hertugerne af Normandiet og Flandern, mere magtfulde end de, og det samme gjaldt i en senere periode de engelske konger, der havde store landbesiddelser i Normandiet, i Anjou og i Sydfrankrig.

Men én ting talte til Capetingernes fordel. Allerede inden deres tronbestigelse i 987 var de begyndt at praktisere førstefødselsretten, når det kom til familiens egne besiddelser: ældste søn overtog disse arvelande stort set intakt. Samtidig havde de held i det genetiske lotteri: i over 300 år lykkedes det capetingske konger at få en søn, der overlevede dem. Resultatet af dette »capetingske mirakel« var, at den franske kongemagt blev stabiliseret. Efter hvad vi ved, tog samtlige franske konger i perioden fra Robert 1.s død på slagmarken i 923 til snigmordet på Henrik 3. i 1589 afsked med jordelivet på fredelig vis. Som den engelske historiker Robert Bartlett påpeger, er det en rekord der ikke finder sin lige i middelalderens Europa.⁵ Formelt var der i lang tid stadig tale om valgkongedømme, men de capetingske konger udhulede modellen ved konsekvent at lade deres ældste søn kåre som medkonge inden deres død. Sidste kongevalg fandt sted under Filip Augustus, der regerede 1180-1223; efterfølgende afløste primogenitur også de jure valgkongedømmet.

Sideløbende blev den franske kongemagt afstivet, og i løbet af 1200-tallet fremstod Frankrig pludselig som Europas stærkeste magt – en 180-graders vending i forhold til situationen 200 år tidligere.

Omvendt gik det på den anden side af Rhinen, i Det tysk-romerske Kejserrige. I 1100-tallet var dette Vest- og Centraleuropas klart stærkeste magt; efter 1250 var det Europas nye syge mand. Til forskel fra Capetingernes Frankrig forblev kejserriget et valgkongedømme, hvor skiftende familier overtog magten – og hvor der ofte var flere kandidater, når tronen skulle besættes. Den endelige svækkelse af kejserriget fandt sted under Europahistoriens nok betydeligste successionskrise, nemlig »det store interregnum« fra 1250 til 1273, hvor den tyske trone var ubesat. I de følgende godt 150 år lykkedes det syv forskellige familier at blive kongevalgt, og kun én gang i denne periode blev magten overleveret direkte fra far til søn. Udviklingen af primogenitur bidrager derfor også til at forklare, hvorfor Europa over tid blev præget af territorialstater som Frankrig og England snarere end imperier som Det tysk-romerske Kejserrige.

Danmark og Sverige

Vi kan ligeledes bruge vores eget hjørne af verden som illustration. Både Danmark og Sverige var i højmiddelalderen blandt de mere ustabile kongedømmer i Europa, hvis vi kigger på borgerkrige og afsættelser. Tænk bare på nogle af episoderne fra vores skolelæredom: Drabet på Knud Lavard i Haraldsted Skov 1131, Svend, Knud og Valdemar og Blodgildet i Roskilde i 1157, kong Abels broderdrab på Erik Plovpennig i 1250 og Erik Glippings endeligt i Finderup lade i 1286. I alle de tre første tilfælde var det efterkommere af Svend Estridsen, der slog hinanden ihjel; i det sidste tilfælde ved vi ikke, hvem der stod bag kongemordet. Faktisk er Danmarkshistorien i store dele af højmiddelalderen nærmest én lang historie om kampen om tronen. Det samme gælder Sverige i samme periode. Eksempelvis måtte kong Magnus 3.s (r. 1275-90) tre sønner lade livet i en opslidende borgerkrig om magten, og da røgen lettede, var der kun Magnus' treårige barnebarn tilbage at kåre som konge; i øvrigt et eksempel på at barnekonger også nogle gange kom til magten i valgmonarkier.

Fra dette slette udgangspunkt udviklede begge lande sig over tid til at blive nogle af Europas mest stabile monarkier – og stater mere generelt. Som den danske politolog Peter Kurrild-Klitgaard har vist, falder denne udvikling i Danmark sammen med overgangen fra valgkongedømme til førstefødselsret-

ten, der gradvist blev indført efter Reformationen i 1536, men først blev endelig lovfæstet efter Enevældens indførelse i 1660, helt præcist med Kongeloven af 1665.⁶ Samme udvikling fandt sted i Sverige, hvor primogenitur blev indført under Gustav Vasa i 1544.

Førstefødselsrettens spredning

Faktisk har primogenitur været så effektiv, at det, der i udgangspunktet var en helt uantagelig arveregel – at lade én søn overtage alle besiddelser, alene fordi han er den ældste – endte med at blive anset som den normale arvefølge blandt europæerne. Førstefødselsretten spredte sig således på tværs af Vest- og Centraleuropa over de 800 år, vi har analyseret. I starten af perioden – i det 11. århundrede – finder vi blot nogle få eksempler på primogenitur i monarkier, primært på den Iberiske Halvø og i normannernes Syditalien og sjældent praktiseret i sin rene form. Mod slutningen af perioden – op til Den franske Revolution i 1789 – var førstefødselsretten blevet formaliseret og havde spredt sig til næsten hele Vest- og Centraleuropa, eller i hvert fald den del af området vi har med i vores datasæt, som illustreret i fig. 2. Og hvor den ikke vandt indpas gik det ofte ned ad bakke. Et godt eksempel er valgkongedømmet Polen-Litauen, der først blev udsat for flere ødelæggende arvefølgekrige og siden

delt mellem sine tre nabolande, Preussen, Rusland og Østrig-Ungarn.

I verdenshistorisk perspektiv er udviklingen spektakulær. De fleste andre steder har flere familiemedlemmer skulle tilgodeses, når rovet skulle deles efter magthaveres død. Med den engelske middelalderhistoriker Robert Ian Moores ord udviklede europæerne et »hårdere men også mere effektivt princip til at regulere arvefølgen«. ⁷ Det gamle slagord, »Kongen er død, Kongen længe leve«, lyder måske som en bizar selvmodsigelse, men det beskriver det en successionsform, hvor magtoverdragelser sker automatisk, uden at producere den form for interregnum, der historisk har været så farefuld.

Tredje konklusion: en stor familie beskyttede monarken

Primogenitur anviser i sin færdige form arvinger, selv hvis monarken er barnløs. Et godt eksempel er det nuværende britiske kongehus, der har en alenlang liste over arvinger, i prioriteret rækkefølge. For nogle årtier siden blev der gjort grin med denne model i filmen *King Ralph*, hvor en arbejdsløs amerikansk entertainer (spillet af John Goodman) pludselig vågner op som ny britisk monark – som en anden Jeppe i baronens

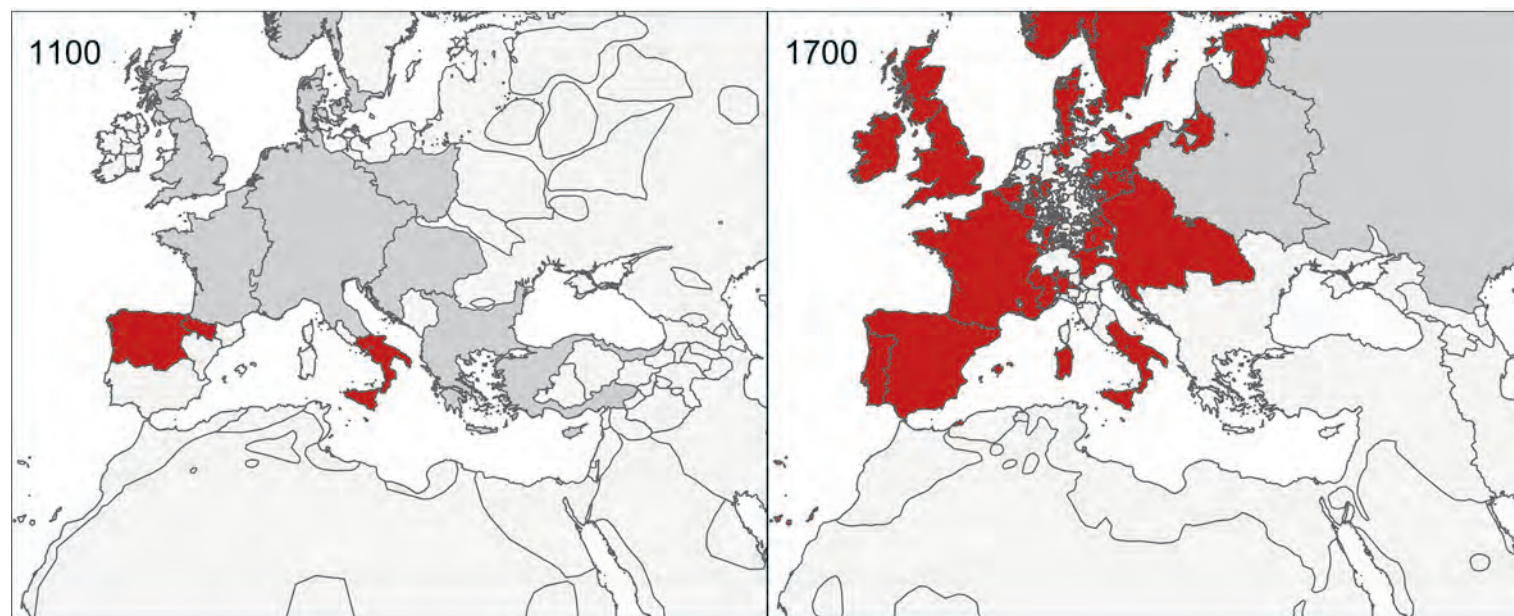

Fig. 2. Stater, der praktiserede primogenitur (rød farve), blandt alle stater i vores datasæt (rød eller mørkegrå farve) i henholdsvis 1100 (til venstre) og 1700 (til højre). Baseret på Kokkonen, Møller & Sundell (2022, s. 40)

seng – efter at den samlede kongefamilie er blevet udsløttet ved et uheld, da der skulle tages et familie-billede uden for Buckingham Palace.

Men i de tidlige stadier var primogenitur sjældent så detaljeret, og det skabte derfor ofte ustabilitet, hvis der ikke var en søn eller en sønnesøn, der kunne arve. I det hele taget virkede førstefødselsretten bedst, hvis monarken var i stand til at få en søn (eller datter, de steder, hvor der også var kvindelig arveret i fraværet af sønner). Allerbedst var det, hvis monarken havde to sunde sønner – »an heir and a spare«. Samtidig ved vi, at andre familiemedlemmer ofte udførte vigtige opgaver for kongehuset. Vi har derfor undersøgt, hvilken betydning familiemedlemmer havde for politisk stabilitet i europæiske monarkier 1000-1800.

Vore data viser, at det i almindelighed var en fordel for en monark at have nære slægtninge. Monarker med mange onkler og tanter, brødre og søstre og sønner og døtre blev sjældnere afsat, end monarker der kun havde få familiemedlemmer at støtte sig til. Familiemedlemmerne tjente forskellige formål: sønner kunne arve, og når de blev ældre, kunne de også bruges til at projicere magt som monarkens stedfortrædende repræsentanter. Det samme kunne brødre, der nogle gange ledte monarkens hære. Under Hundredeårskrigen var to af de mest prominente engelske hærførere kong Edward 3.s søn Edvard af Woodstock, kendt som Den Sorte Prins, og kongens lillebror Johan af Gent. Denne brug af sønner og brødre (eventuelt onkler og fætre) som monarkens øjne, ører og mund rundt om i riget var specielt vigtig i en tid, hvor det var besværligt at rejse længere afstande.

Kvindelige familiemedlemmer var også vigtige. De gjorde det muligt at cementere alliancer med andre magtfulde familier, enten i eget rige eller i andre riger. Sådanne alliancer blev ofte beseglet med et ægteskab: en monarks døtre eller søstre var i den forstand vigtige diplomatiske brikker. Et heldigt ægteskab kunne gøre en stor forskel i en verden, hvor familie havde en anden og større betydning end i dag. Et godt eksempel er, hvordan den første tyske konge af slægten Habsburg, Rudolf, bortgiftede fire af sine døtre til tyske fyrster, der støttede hans krav på tronen. Også senere skulle Habsburgerne udmærke sig på ægteskabsmarkedet, illustreret i ordsproget *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* (»Lad blot andre føre krig, men du, lykkelige Østrig, må gifte dig«).

Det var ligeledes muligt at gifte mandlige slægtninge med enker, der besad store besiddelser. Kong Henrik 2. – Richard Løvehjertes og Johan uden Lands

far – havde eksempelvis giftet sig til store dele af Sydfrankrig via sit ægteskab med Eleonora af Aquitanien, der inden da havde været dronning af Frankrig, men havde fået sit ægteskab annulleret. Nogle gange lykkedes det at placere en yngre bror på en ledig trone via ægteskab; hvilket styrkede familiens position i og uden for dens oprindelsesområde. Dronninger rådede også normalt over deres medgift, og de var ofte indflydelsesrige, hvis en af deres sønner overtog tronen som mindreårig. Katarina af Medici og Blanka af Kastilien er blot nogle af de mest berømte eksempler på dronninger, der styrede statens anliggender på vegne af deres sønner, i disse tilfælde i Frankrig.

Det er derfor ikke overraskende, at det var en fordel af have en stor familie. Men familiemedlemmer kunne også udgøre en trussel imod monarken. Euro-pahistorien er spækket med eksempler på familiestridigheder om magten, herunder brodermord, opgør mellem fætre, og sønner der hadede deres fædre. Vi har derfor forsøgt at kortlægge, hvorvidt familiemedlemmer stod bag afsættelser af monarker. Baseret på de historiske kilder har vi for hver af disse begivenheder kodet, om det var slægtninge – og i så fald hvilke – der stod bag afsættelserne.

Når vi skelner mellem afsættelser på denne måde, finder vi nogle interessante mønstre. Kvindelige slægtninge (døtre, søstre og tanter) beskyttede tilsyneladende monarken både imod afsættelser foranstaltet af familiemedlemmer og afsættelser foranstaltet af andre. Således formindsker de risikoen for begge dele i vore statistiske modeller. Blandt mandlige slægtninge gælder det samme nogenlunde for sønner. Men onkler og brødre forøger faktisk risikoen for afsættelser foranstaltet af familiemedlemmer, mens de mindsker risikoen for andre afsættelser, i hvert fald i vore analyser. Resultaterne er ikke statistisk meget markante, men der synes at være et vist belæg for stereotyperne om »wicked uncles« og »evil brothers«, som vi eksempelvis møder dem i nogle af William Shakespeares berømte skuespil. Når vi dykker ned i tallene, viser det sig da også, at det ofte var onkler og brødre, der stod bag afsættelser begået af familiemedlemmer.

Det skal her siges, at risikoen for at blive afsat af familiemedlemmer var betydeligt mindre end risikoen for at blive afsat fra anden side. Brødre og onkler var derfor generelt et aktiv; men en monark havde god grund til at kigge sig over skulderen, hvis vedkommende havde magtfulde og gesjæftige mandlige slægtninge i egen generation eller i faderens generation.

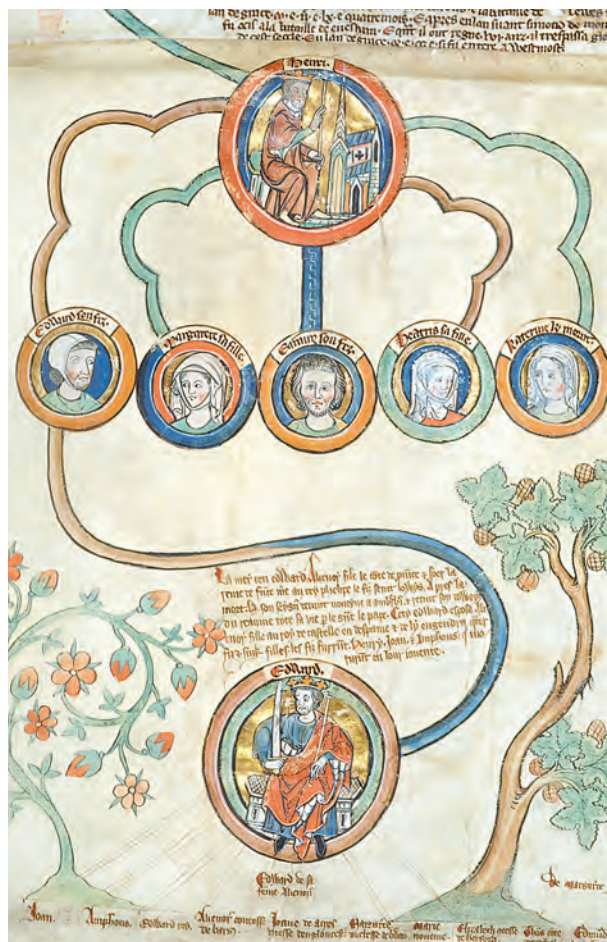
Konklusion

I et af sine essays bemærker den eksilerede russiske nobelprismodtager Joseph Brodsky ironisk, at »sygdom og død måske er det eneste en tyrann har tilfælles med sine undersåtter«. ⁸ Brodsky tænker givetvis på nogle af de personer, der var med til at drive ham i udlændingehed i 1972, såsom Leonid Bresjnev, der i sine sidste år ved magten led af massive helbredsproblemer og var synlig affældig. Men Brodskys udsagn er faktisk endnu mere rammende i den periode, vi har studeret.

Europa før Den franske Revolution var præget af mortalitetsrater, der var helt anderledes høje, end dem vi kender fra vores egen tid. Mange monarker fik kun kort tid på tronen, fordi de døde af lidelser, der i dag ville være lette at behandle. Børnedødeligheden var endnu højere; kun halvdelen af alle børn født af monarker nåede skelsår og alder. Læg til at den katolske kirke nidkært sørgede for, at kun børn fra legitime ægteskaber kunne arve. Resultatet var, at mange konge- og fyrsteslægter døde ud i mandslinje efter få generationer, og det samme var tilfældet for mange store adelsslægter.

Disse omstændigheder gjorde blot successionsproblemet endnu mere presserende. For det første betød de, at den gennemsnitlige monark ikke regerede særligt længe: successioner var regelmæssige foreteelser. For det andet gjorde de det ekstra vigtigt at have løsninger på hånden, når slægter døde ud. Primogenitur skilte sig ud fra tidens andre arvefølgeregler ved at adressere begge sider af successionsdilemmaet: Førstefødselsretten løste koordinationsproblemet (specielt når monarken havde en søn) og formindskede kronprinsproblemet. Vore analyser dokumenterer da også klart, at førstefødselsretten var stabiliserende. Primogenitur reducerede risikoen for, at monarker blev afsat før tid, forlængede deres gennemsnitlige regeringsperioder og førte til en langt mindre risiko for borgerkrig i successionsår, end vi finder under andre arvefølgeregler.

Vore analyser viser dernæst, at monarker sad sikrere, hvis de havde mange familiemedlemmer at støtte sig til, og det uanset hvilke arvefølgeregler, der gjorde sig gældende. Det gælder onkler og brødre, tanter og søstre og sønner og døtre. Men kvindelige slægtninge var tilsyneladende mest værdifulde. De formindskede risikoen for afsættelser både fra familiemedlemmers side og fra anden side – i modsætning til onkler og brødre, som nok var et skjold imod anslag udefra,

Stamtræ over kong Henrik 3.s børn. Henrik døde i 1272, og hans søn, kong Edward 1. (yderst til venstre i andet slægtsled), arvede derefter magten. Hans ældste søn, kong Edward 2., arvede ligeledes magten, men blev tvunget til at abdicere i 1327 og efterfølgende myrdet – blot for at blive efterfulgt af sin førstefødte søn kong Edward 3. Genealogical roll chronicle of the English Kings, Royal 14 B VI, British Library. Foto: British Library.

men også var farlige konkurrenter, selv hvor førstefødselsretten blev praktiseret.

Her kan vi vende tilbage til dette kapitels udgangspunkt: Henrik 3.s tronbestigelse i 1216. Henriks position var vaklende af mange grunde. Hans bedstefar Henrik 2. havde i flere omgange udkæmpet borgerkrige med en eller flere af sine sønner, hans far Johan uden Land havde lagt sig ud med sin storebror Richard Løvehjerte, og han havde angiveligt myrdet sin mindreårige nevø, Arthur af Britannien, der også gjorde krav på tronen. Endelig havde han mistet store dele af sine arvelande i Frankrig og brandbeskattet England for at vinde dem tilbage.

Johans aktier var altså under pari ved hans død i 1216, og der var ikke megen entusiasme at spore,

når det gjaldt hans mindreårige søns arvekrav. Landet standede i våde, ramt af borgerkrig og en fransk invasion, der var støttet af en magtfuld kreds af engelske stormænd. Situationen viser med al ønskelig tydelighed, at magtoverdragelser var farefulde øjeblikke i europæiske monarkier i perioden før Den franske Revolution. Men det spiller også ind, at arvefølger reglerne endnu var uklare. Henriks tronbestigelse i 1216 var blot den anden gang siden den normanniske erobring i 1066, at det var lykkedes de engelske konger at overlevere kronen fra en fader til hans ældste søn. Normannerne praktiserede godt nok primogenitur i deres franske hertugdømme på den anden side af Den engelske kanal, men den første normanniske konge af England, Vilhelm Erobreren, satte et uheldigt eksempel ved at lade sin næstældste søn overtage den engelske krone, mens den ældste blev Hertug af Normandiet. Senere blev arvefølgen forplumret af de mange besiddelser, de engelske konger havde i Frankrig, som ofte blev uddelt til kongens yngre sønner.

Denne dynastiske ustabilitet er en del af baggrundstæppet for begivenhederne i 1216. Men i løbet af Henrik 3.s regeringsperiode blev der skabt ro omkring arvereglerne, og ved hans død i 1272 var der ingen tvivl om, at hans ældste søn, Edward 1., skulle overtage tronen. Den nye stabilitet viste sig vedvarende. I perioden fra 1216 til 1377 oplevede England udelukkende magtoverdragelser fra far til ældste søn⁹ og blev derfor også sparet for borgerkrig i hele perioden (Edward 2. blev afsat og myrdet, men det var dronningen, der stod bag, og det skete i hans ældste søns, den mindreårige Edward 3.s, navn). Den engelske udvikling i denne periode går igen mange andre steder i Europa, herunder i Skandinavien. Primogenitur gydede olie på successionens stormfulde vande, og udviklingen og spredningen af denne arvefølgemodel er dermed en del af forklaringen på, at de europæiske monarkier stabiliserede sig over den periode vi har analyseret.

Litteratur

- Bartlett, Robert: *England under the Norman and Angevin Kings: 1075-1225*, Oxford: Oxford University Press 2000.
- Bartlett, Robert: *Blood Royal: Dynastic Politics in Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press 2020.
- Brodsky, Joseph: *Less Than One: Selected Essays*. Reading: Penguin Books 1987.

Kokkonen, Andrej, Jørgen Møller & Anders Sundell: *The Politics of Succession: Forging Stable Monarchies in Europe, AD 1000-1800*, Oxford: Oxford University Press 2022.

Kurrild-Klitgaard, Peter: »The Constitutional Economics of Autocratic Succession«, i *Public Choice* 103(1), 2000, s. 63-84.

Tullock, Gordon: *Autocracy*. Berlin: Springer Science & Business Media 1987.

Noter

- * Dette kapitel bygger på Kokkonen, Møller & Sundell 2022.
1. Citeret i Bartlett 2000, s. 28, vores oversættelse.
  2. Vi bruger hankøn til at referere til monarker og kronprinsler, fordi langt de fleste i den periode, vi har studeret, var mænd. Der er dog også en stribe eksempler på kvindelige tronarvinger og regenter i vores datasæt.
  3. Tullock 1987.
  4. Citeret i Bartlett 2020, s. 109, vores oversættelse.
  5. Bartlett 2020, s. 245.
  6. Kurrild-Klitgaard 2000.
  7. Moore 2000, s. 2.
  8. Brodsky 1987, s. 113.
  9. Bartlett 2000, s. 4-5.

